
MÜASİR XALÇAÇI RƏSSAMLARIN YARADICILIĞINDA NAMAZLIQ XALÇALARI

Bildiyimiz kimi qədim tarixə malik olan Azərbaycan xalçaçılığı özünə-məxsus inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan xalçaçılığının tarixinə nəzər saldıqda müəyyən olunur ki, xalçaların kompozisiyalarını professional rəssamlar deyil, xalq sənətkarları yaratmışlar. Bu kompozisiyaların zaman boyunca şaxələndiyinin və sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf etdiyinin şahidi oluruq.

Azərbaycan xalçaçılığı tarixində professional rəssamlar tərəfindən də xalça kompozisiyalarının yaradılması ənənəsi olmuşdur. Bu ənənə əsasən Səfəvilərin saray karxanalarında yaranmış və sonralar bu ənənə itirilmişdir.

Professional rəssamlar tərəfindən yaradılmış xalça eskizlərinin hazırlanmasını və bu eskizlər əsasında xalçaların yaradılmasını müasir dövrdə müşahidə edirik. Klassik ənənələrdən bəhrələnən müasir xalçaçı-rəssamların yaratdıqları xalça kompozisiyaları özündə tarixi ənənələri və müasirliyi birləşdirirlər.

Bir sıra namazlıq xalçaları da vardır ki, onlar ənənvi kompozisiyalar əsasında yaradılmışlar. Belə xalçaları bir sıra müasir xalçaçı-rəssamların yaradıcılığında müşahidə etmək olar.

Bu cür xalçalarda ənənəvi üslub, yenilik, sintez özünəməxsus şəkildə əks olunmuşdur. Sovet dövründə namazlıq kompozisiyalı xalçalar xalçaçı rəssamlar tərəfindən çox az yaradılsa da Azərbaycan İstehsalat Birliyi belə namazlıq xalçaları da istehsal etmişdir. Şübhəsiz ki, burada istehsal olunan xalçaların kompozisiyaları və eskizləri peşəkar rəssamlar tərəfindən yaradılmışdır.

Sonrakı dövrdə də geniş istehsal olunmayan namazlıq xalçaları həm toxucular, həm həvəskarlar, həm də rəssamlar tərəfindən yaradılmışlar. Professional rəssamların yaradıcılıq əsəri olan belə namazlıq xalçalarına diqqət yetirdikdə onların da arxaik ənənələrdən bəhrələndiyi müşahidə olunur.

Bir müasir namazlıq xalçası Şirvan regional xalçalarına məxsus kompozisiya əsasında yaradılmışdır. Xalçanın ölçüsü 90x110 sm-ə bərabərdir. Xalçanın ensiz, ağ yerlikli ara sahəsinin yuxarı hissəsində tağvari element

təsvir olunmuşdur. Mehrabı əmələ gətirən tünd-qəhvəyi rəngli tağ haşiyəsi ağ və oxra rəngli S-vari elementlərlə bəzədilmişdir. Tağın əmələ gətirdiyi mehrabdaxili məkanda üfüqi xətt üzrə sıralarla yerləşdirilmiş müxtəlif zoomorf və nəbatı təsvirlər verilmişdir. Burada it, dəvə, tovuzquşu və s. realistik təsvirlərlə yanaşı mifoloji təsvirlərdə nəzərə çarpır. Xalçanın mərkəzi hissəsində yerləşdirilən ikinci dəvə sırasının önündə sxematik insan təsviri verilmişdir ki, bu da saribana işrə edir. Dəvə sıralarının arasında “küsülü buta” elementləri sıra ilə yerləşdirilmişdir. Mehrabdaxili hissənin əsas, aparıcı elementləri kimi çıxış edən bu təsvirlərin arasında “Z”-vari, “S”-vari elementlər və müxtəlif zoomorf təsvirlər doldurucu elementlər kimi verilmişdir. Ara sahəni bəzəyən bu təsvirlər xardalı, oxra, qəhvəyi, açıq-palıdı, çəhrayı rənglərdə təsvir olunmuşdurlar.

Tağın içərisində aşağıda xardalı rənglə qapı obrazını yaradan daraq, üst hissədə tünd-oxra rənglə Quran qabı, tünd-qəhvəyi rənglə təsbeh təsvirləri verilmişdir. Mehrabxarici məkanda isə əl təsvirləri açıq-palıdı rənglə verilmişdir.

Xalça dörd hissəli haşiyə sisteminə malikdir. Biri ana, üçü isə bala haşiyə zolağından ibarətdir. Ana haşiyənin naxış elementi kimi çıxış edən dəvə təsvirləri çəhrayı, xardalı, ağ, qırmızı rənglərlə təsvir olunmuşdur. Dəvə təsvirlərinin arasında üç yerdə it təsviri verilmişdir. Haşiyənin yerliyi tünd-palıdı rəngdədir. İçəri hissədə yerləşən ara sahəni əhatələyən birinci bala haşiyə mehrab tağını əmələ gətirən haşiyə ilə eynilik təşkil edir. Bu haşiyədə də ağ, açıq-palıdı, çəhrayı, oxra rəngli “S”-vari elementlər tünd-qəhvəyi rəngli yerlik üzərində verilmişdir. Ondan sonra yerləşən tünd-oxra rəngli bala haşiyəni bəzəyən səkkizguşəli ulduz təsvirləri ağ, açıq-palıdı, ağ, qırmızı, çəhrayı, qəhvəyi rənglərlə verilmişdir. Xalçanın kənarında yerləşən açıq-palıdı yerlikli bala haşiyədə isə oxra, çəhrayı, qəhvəyi rəngli “S”-vari və “Z”-vari elementlər təsvir olunmuşdur.

Təsvir etdiyimiz bu xalçanın müasir dövrdə toxunulmasına baxmayaraq onun kompozisiyası arxaik təsvirlərlə zənginləşdirilmişdir. Burada ara sahə İslamı xarakterizə edən mehrabla, kənarlar isə əjdahanı simvolizə edən “S”-vari elementlə mühafizə olunur. Beləliklə, biz bu kompozisiyada bir sıra namazlıq xalçalarında olduğu kimi əski büt-pərəst inanclarla yeni İslam təfəkkürünün vəhdət şəklində birləşməsini müşahidə edirik.

Başqa bir namazlıq xalçası isə Təbriz xalçaçılıq ənənələrinə xarakterikdir və xalçanın ölçüsü 60x90 sm-ə bərabərdir. Xalça ensiz ara sahədən və üç hissəli haşiyə zolağından ibarətdir. Açıq-püstəyi rəngli ara sahənin kə-

narlarında sütün təsviri verilmişdir. Bu sütunların bazası siçandişi, zəncirə, dolanqac, gövdəsi siçandişi, kapiteli isə dolanqac motivləri ilə bəzədilmişdir. Xardalı, innabı, qara, ağ, püstəyi, oxra rənglərdə olan təsvirlər konstruktiv sütun obrazını yaradır. Sütunların üstündə yerləşdirilən islimi təsvirləri sxematik tağ yaradır. Beləliklə də xalçanın ara sahəsi iki hissəyə ayrılır. Ayrılmış bu hissələr isə mehrabdaxili və mehrabxarici məkanları əmələ gətirir. Mehrabdaxili hissə sadə, saya fondan ibarətdir. Mehrabxarici hissədə isə qara, xardalı rəngli islimilər yaşıl, şəkəri, qəhvəyi, qırmızı rəngli nəbatı motivlərlə zənginləşdirilmişdir. Burada əllərin qoyulması üçün işarələnmiş yer ilk baxışdan diqqəti cəlb edir.

Xalçanın haşiyə sistemi siçandişilər vasitəsi ilə üç hissəyə ayrılmışdır. Ana haşiyəsinin yerliyi sürməyi, iki bala haşiyənin yerliyi isə xardalı rənglə verilmişdir. Haşiyə zolaqlarını yaşıl, qara, qırmızı, şəkəri, mavi, tünd-qırmızı rəngli nəbatı motivlər bəzəyir.

Xalça semantik mənada məscidlərdə mövcud olan mehrab formalarını əks etdirir. Belə ki, adətən məscidlərin mehrablarının kənarları bu cür üslubda bəzədilir, içərisi isə sadə – naxışsız olur. Ümumiyyətlə, belə təsvirlər cənnətin xoş, gözəl bir məkan olmasını ifadə etməklə yanaşı, onun bu dünya üçün məlum olmayan sirlərini ifadə edir.

Tədqiq etdiyimiz başqa bir xalçanın eni 105 sm, uzunluğu isə 157 sm-ə bərabərdir. Qeyd etməliyik ki, xalçaçı rəssam bu xalçada Azərbaycan xalçaçılığının hər bir növünə xarakterik xüsusiyyətlərdən istifadə etmişdir. Bu namazlıq xalça Qazax regional namazlıqları üçün xarakterik olan sxematik quruluşa malikdir. Lakin belə sxematik quruluşa malik olan arxaik xalçalarından fərqli olaraq daha incə – Quba, Şirvan və Təbriz xalçalarına məxsus naxış tərtibatına malikdir.

Xalça dörd hissəli haşiyə sisteminə və nisbətən enli olan ara sahəyə malikdir. Mehrabı əmələ gətirən maili zolaqlarla bəzədilmiş haşiyə zolağı ara sahənin yuxarı hissəsini əhatələyən haşiyə ilə eyniyyət təşkil edir. Ara sahədə yerləşən “rəmzi məscid” quruluşlu mehrabın içərisi şaquli zolaqlara ayrılmışdır. Şəkəri rəngli sularla ayrılmış zolaqların üzəri qəhvəyi, innabı, göy, ağ, qırmızı rəngli mədaxillər ilə bəzədilmişdir. Aşağı hissədə mərkəzi xətt üzərində “rəmzi məscid” quruluşlu mehrablar üçün xarakterik olan kiril əlifbası ilə “П” (rus hərfi) şəkilli düzbucaqlı yerləşdirilmişdir. Oxra rəngli bu düzbucaqlının içərisində verilmiş ağ, qırmızı, göy rəngli “kətəbə” stilizə olunmuş nəbatı elementlərlə bəzədilmişdir. Dolğun tərtibata malik olan meh-

rabdaxili hissədən fərqli olan mehrabxarici hissə tünd–göy rəngdə verilmişdir. Mehrabxarici hissə içəri bala haşiyə ilə eyni tərtibatlı haşiyə zolağı ilə əhatələnmişdir.

Xalçanın ara sahəsi bir ana və iki bala haşiyə ilə əhatələnmişdir. Oxra yerlikli ana haşiyədə kəmərlər və onları biri–biri ilə birləşdirən quppalar təsvir olunmuşdur. Ağ, qırmızı, göy rəngli kəmərlər və quppaların içərisindəki stilizə olunmuş nəbat elementlər qırmızı, ağ, mavi rənglərdə verilmişdir.

Tədqiq etdiyimiz müasir namazlıq xalçalarının təsvir və təhlili belə bir nəticəyə gəlmək imkanı verir: müasir dövrdə namazlıq xalçaları həm klassik ənənəni itirmədən, ona əsaslanaraq, həm də müasir rəssamın sırf bədii təfəkkürü əsasında yaradılmışlar.

Belə ki, klassik ənənlərə əsaslanaraq yaradılmış müasir namazlıq xalçaları aid olduqları xalçaçılıq mərkəzlərini əks etdirirlər. Çünki, klassik namazlıq xalçaları Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində olan regional ənənvi kompozisiyalarına əsaslanaraq bir qədər də sadələşdirilmiş şəkildə yaradılırdı.

Müasir xalçaçı rəssamların yaratdığı namazlıq xalçalarının daha çox hissəsini isə Azərbaycanın hansı regionuna, hansı xalçaçılıq mərkəzinə - Quba, Qazax və s. aid olduğunu müəyyənləşdirmək çətindir. Çünki, arxaik kompozisiyalarda, klassik namazlıq xalçalarda olan oxunaqlıq bu cür müasir namazlıq xalçalarında itirilib.

Müasir rəssamların yaratdıqları namazlıq xalçaları funksional deyil, onlar ilk növbədə bəzək əşyası, dekorativ sənət əsəri kimi yaradılmışlar. Belə xalçalarda olan həddindən artıq estetikləşdirmə, bəzəkləşdirmə, bədiləşdirmə və s. kompozisiyaların həddindən artıq yüklənməsinə, namazlıq xalçaları üçün xas olmayan təsvirlərin çoxalmasına gətirib çıxarır. Bu da ondan irəli gəlir ki, müasir xalçaçı rəssam ona namazlıq xalçası kimi deyil, bəzək, sənət əsəri kimi münasibət bəsləyirlər və bu da müasir namazlıq xalçalarını klassik namazlıq xalçalarından fərqləndirən əsas səbəblərdən biridir. Başqa bir fərqləndirici səbəb isə müasir namazlıq xalçalarının regional ənənələr əsasında deyil, rəssamın bütün regionlara əsaslanaraq topladığı bədii təfəkkürü əsasında yaradılmasıdır.

Açar sözlər: namazlıq xalça, ənənə, kompozisiya, yaradıcılıq, müasir rəssamlar.

Дурдана Гадирова (Азербайджан)

Молитвенные ковры в творчестве современных художников по ковру

Статья посвящена современным молитвенным коврам в творчестве художников Азербайджана. Ранние традиции профессионального творчества молитвенных ковров относятся к эпохе Сефевидов и датируются XVI-XVII веками. Позже, эти традиции были утрачены. Возрождение этих традиций приходится на XX век. Современные художники по ковру создают дизайн молитвенных ковров, основываясь на традиционных композициях.

Ключевые слова: молитвенный ковер, традиция, композиция, творчество, современные художники.

Durdana Gadirova (Azerbaijan)

Prayingmats in the creative works of contemporary artists on the carpet

The article is devoted to modern prayingmats in the creative work of artists on the carpet. Early traditions of the professional creativity of prayingmats date back to the Safavids era and date back to the 16th-17th centuries. Later, these traditions were lost. The revival of these traditions falls on the 20th century. Modern carpetartists create designs of prayingmats based on traditional compositions.

Key words: prayingmat, tradition, composition, creativity, contemporary artists.